

A MAGYARORSZÁGI TÖRPEFALVAK NÉPESSÉGSZÁM- VÁLTOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA A KÖZIGAZGATÁSI ÖNÁLLÓSÁG TÜKRÉBEN

MAKRA ZSÓFIA

POPULATION CHANGE ANALYSIS OF HUNGARIAN EXTREME SMALL VILLAGES IN RESPECT
TO ADMINISTRATIVE INDEPENDENCE

One of the crucial topics in Hungarian settlement geography is the investigation of processes taking place in extreme small villages, which basically included the difficulties of settlement development, the demographical changes as well as economic and social problems of these villages antecedently. In my study I examined not only the settlements which have administrative independency, but also those, which had been once administratively independent since 1900, however they have been annexed to another village yet. The analysis on this matter could provide us new information about demographical and social processes both, therefore we can better understand the rural problems at sub-settlement level.

In my study I have collected the extreme small villages which were administratively independent during any period since 1900, focusing on villages those population has declined under 250 person ever since that year. Based on the above mentioned criteria 652 settlements were registered in the database; according to population-change I rated them to cluster groups. The investigation of demographic changes in extreme small villages involved in the analysis draws the conclusion that the direction of population change cannot be equally described as negative, concerning the 652 elements.

Village groups with re-increasing population frequently appear; beyond this fact the degree of depopulation shows a slowing and stagnating tendency as a general rule. As indicated and stood out above the involved settlements walk along really different development paths, which necessarily have to be examined further.

BEVEZETÉS

A településföldrajz egyik kiemelt témája a törpefalvak népesedésének, problémáinak, hátrányos helyzetének, eltűnésének vizsgálata. Különösen égető problémának tekinthető a törpefalvak népességének drasztikus csökkenése, elsősorban az elöregedés és az elvándorlás miatt, ebből következően mára számos törpefalva az elnéptelenedés szélére sodródott.

Valós problémának látom a törpefalvak egyre nehezedő anyagi helyzetét, az elszegényedést, elnéptelenedést, ami valóban eredményezheti falvaink eltűnését is. Ezzel szemben önálló településként nem figyelhető meg fizikai megszűnésük. Az elnéptelenedés általánosságban olyan településeket érint, amelyek valaha közigazgatásilag önálló jogállással rendelkeztek, de az évek során becsatolták egy

másik település közigazgatási területéhez. Jellemzően egyéb belterületként vagy külterületként tartják ma őket nyilván (*BAJMÓCY ET AL. 2014, BAJMÓCY – BALOGH 2014*). Tehát összefüggésbe hozható a népességszám drasztikus csökkenése a közigazgatási önállóság elvesztésével.

A témában eddig készült tanulmányok nagy része a közigazgatási önálló joggal rendelkező településeket vette figyelembe, ezen elemzések elkészítéséhez minden adat elérhető a törpefalvakra. Ezek a korábbi kutatások igen széleskörű adatbázist megfigyelve számos eredményt közöltek a törpefalvakra vonatkozóan. Jelen kutatásom során a települési szint alatti egységekkel is foglalkoztam, e törpefalvak adatainak összegyűjtése összetett munkafolyamat, de a meglévő kutatások eredményeihez kapcsolódva számos új információval bővülnek ismereteink a vizsgált falvakat érintő folyamatokról. A közigazgatási szerepkörre azért célszerű figyelmet fordítani, mert ha csak az önálló településeket vizsgáljuk, akkor ismeretlenek maradnak számunkra a települési szint alatt zajló folyamatok. A becsatolásra került falvak a közigazgatási önállóságuk elvesztését követően is fontos részei maradnak a településállományunknak, hiszen a csatolt település fejlődése, népességszám-változása nem feltétlenül egyezik meg az „anyatelepülés” viselkedésével. Kizárólag az önálló településeket vizsgálva ismeretlen marad a becsatolt falvak népesedési részaránya, amelyek akár mutathatnak más irányú demográfiai fejlődést is, mint az „anyatelepülésé”. Az elmúlt évtizedek során jellemzően azok a törpefalvak kerültek becsatolásra, amelyek az akkori településállomány legrosszabb településeinek számítottak. A közigazgatási önálló joguk elvesztését követően ezekkel a falvakkal a statisztika, illetve a fejlesztéspolitika nem foglalkozott, így tehát nem derül ki számunkra az sem, ha esetlegesen egy ilyen település újra a fejlődés útjára lép. A becsatolással voltaképpen eltűnik a szemünk elől az érintett települések jövője, legyen az pozitív, vagy negatív irányú. A problémákat, vagy a fejlesztésre alkalmas területeket tehát a települési szint alatti vizsgálatok jobban felszínre képesek hozni. Érdemes tehát vizsgálni azokat a településeket, melyek a 20. század folyamán valamikor közigazgatásilag önálló státusszal rendelkeztek, és népességük 1910 és 2011 között valamikor 250 fő alá csökkent. Ez a lehatárolás korábbi kutatások fogalom meghatározásán alapszik, e szakirodalmakban a népszámlálások adatai alapján a 25 főnél kevesebb lakosságú településeket elnéptelenedőnek tekintik (*BAJMÓCY – BALOGH 2012, BAJMÓCY – BALOGH 2014*). A kutatásom során az elnéptelenedő települések köre volt a kiindulási pont, de szükséges kontroll településeket is bevonni a vizsgálatba, hogy szélesebb spektrumban ismerjük meg a vidéken zajló folyamatokat. Ez alapján egy település akkor került az adatbázisba, ha népességszáma valamely népszámlálás alkalmával 250 fő alá csökkent. Közöttük jelenleg is közigazgatásilag önálló falvak és ma már egyéb belterületként vagy külterületként nyilvántartott településrészek is találhatóak. Ebben a kategóriában vannak olyan települések, amelyek mára már fizikailag is megsemmisültek, vannak végletesen pusztuló, vagy alighogy vegetáló törpefalvak, miközben funkcionálisan vagy népességileg

megújulók is, sőt olyanokat is megtalálhatunk körükben, amelyek ma az ország leggazdagabb, vagy leggyorsabban fejlődő falvai közé tartoznak (BALOGH 2008, KŐSZEGFALVI – LOYDL 2001).

Tanulmányom fő célja, hogy megismerjem a törpefalvak demográfiai jellemzőit, és azok átalakulását az esetleges közigazgatási státusz változásának tükrében. Az általam vizsgált települések a jellemző demográfiai folyamataik alapján csoportosításra kerültek, majd klaszterelemzést végeztem rajtuk a különböző népességszám-változás időintervallumait változókként tekintve. A klaszterelemzés felhasználásával összefüggéseket keresek az adatbázisban szereplő törpefalvak földrajzi elhelyezkedése, a közigazgatási önállóságuk elvesztése és a mérete között. Ennek következtében az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztam meg. A 250 fő alatti települések népességszám-változásai milyen trendeket mutatnak? A vizsgálatba vont települések milyen csoportokba (klaszterekbe) sorolhatóak népességszám-változásuk trendjei alapján? Kiemelt jelentőségű kérdésem továbbá, hogy ebben a körben hogyan viselkednek a megfigyelt időtávon keresztül mindvégig közigazgatásilag önálló települések és a valamely időpontban ezt a státuszt elvesztő törpefalvak?

1. A TÖRPEFALVAK KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A bevezetésben felvetett problémákat, hipotéziseimet, kérdéseimet a témában korábban készült szakirodalmak elemzése alapján állítottam fel. A magyar településállomány apró- és törpefalvainak kutatása az elmúlt évtizedekben különösen fontossá vált, mely vizsgálatok feltárták általános jellemzőiket, hátrányos helyzetüket és az ezzel kapcsolatos összefüggéseket (BALOGH 2006, ENYEDI 1980, 1984, ERDEI 1940, G. FEKETE 2004, 2009, GÁSPÁR 2006, KÖRMENDI - KULCSÁR 1976). Különösen fontos vizsgálati kör ez, hiszen ebbe a településkategóriába tartoznak a legelmaradottabb és leghátrányosabb helyzetű településeink, ezek száma folyamatosan növekszik (BALOGH 2014, KISS 2008, KOVÁCS 2004).

A hazai társadalomföldrajzos kutatók számottevő problémának vélik a törpefalvak népességének elöregedő korszerkezetét, illetve súlyos mértékű természetes fogyását. Hátrányos helyzetük a népesedési problémákon túl azért is hatványozott, mert a szocialista időszakban a településpolitika több alkalommal is a „megtúrt” és „megszüntetendő” csoportba rendezte a kistelepüléseinket. Az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció „egyéb” csoportba sorolta az akkori településállomány 2071 települését, érintve ezzel az összes aprófalut az országban (BAJMÓCY – BALOGH 2002, BAJMÓCY – BOROS 2005, BAJMÓCY ET AL. 2007). A koncepció gyakorlati megvalósulása során a központi szerepkör nélküli településekről gyakran kivonultak az addig jól működő alapellátást biztosító elemek (általános iskola, művelődési ház), de sok esetben a helyi

közigazgatás szervezeti egységei is megszűntek. Az ebből fakadó problémáknak - elégtelen infrastruktúra, kedvezőtlen munkaerő piaci viszonyok, településfejlesztési korlátozások - köszönhetően az aprófalvakat sújtotta leginkább a gyors, szelektív elvándorlás (*KULCSÁR 1976*). Az 1980-as évektől kezdve egyre több kutató foglalkozott a törpefalvak problémáival, kiemelve a magas halálozási rátát, az alacsony születési rátát, az egyre növekvő ütemű elvándorlást, az ezekből következő létszámcsökkenést, illetve a települések népességmegtartó erejének gyengülését (*BAJMÓCY – BALOGH 2014, BELUSZKY 1984, KISS 2008*).

A településföldrajz e folyamatokat általában úgy értelmezi, hogy az elmaradott, negatív fejlődési pályájú, csökkenő népességű, alacsony versenyképességű, és gyenge népességmegtartó erejű települések határozzák meg a hazai faluállományt (*BELUSZKY – SIKOS T. 1982, 2007*). Ennek ellenére Magyarországon csak néhány olyan településsel találkozhatunk, amely valóban a teljes elnéptelenedés stádiumába jutott (Gyűrűfű és néhány Baranya, Veszprém megyei stb. törpefalu) (*BAJMÓCY – BALOGH 2012, 2014, BAJMÓCY – BOROS 2005, IGNITS – KAPITÁNY 2007*). Mindeközben faluállományunk képe nem mondható homogénnek, számos változás és eltérés megfigyelhető községeinkkel kapcsolatban, ez alapján nem csak rossz helyzetű és kilátástalan jövőjű törpefalvaink léteznek (*BALOGH 2008, 2015, JÓZSA 2014, MOHOS 1996*).

2. MÓDSZERTAN

Munkám során igyekeztem feltárni a magyarországi törpefalvak népesedési tendenciáit az elmúlt száz évben, ezeket a településeket népességszám-változási irányaik, volumenük alapján klaszterekbe soroltam. Jelen tanulmányban a törpefalu fogalmat, olyan településekre alkalmazom, amelyek lakónépessége nem haladja meg a 250 főt.

A megfigyelt településállomány és a bázisév meghatározása egyaránt kérdéseket vetett fel a kutatás megkezdésekor. A legszélesebb adatbázisra törekedve a vizsgálat elemei olyan települések, melyek 1900 és 2011 között valamely időpontban közigazgatási önállósággal rendelkeztek, közel 4 ezer ilyen települést ismerünk. Ezt a kört tovább szűkítve kritérium volt, hogy megfigyelt időszak alatt valamely időpontban 250 főnél kevesebb lakosságú települések kerüljenek az elemzésbe.

A települések összegyűjtésekor a közigazgatásilag végig önálló elemek rendszerezése egyszerű feladat, de az adatbázisban szerepelnek olyan egységek is, amelyek a vizsgált időtávon rendelkeztek ugyan közigazgatási önállósággal, de mára már elvesztették azt. E települések esetében többféle jogállás jelenik meg, tekintve, hogy sok község ma már egy másik település központi belterületének része, illetve egyéb belterületként vagy külterületként léteznek tovább.

A felállított szempontrendszer alapján az adatbázisban szerepeltek olyan települések, amelyek a 20. század elején még 250 fő alatti népességűek voltak, „gyakorlatilag nem léteztek”, majd 2011-re akár több ezer fős lakossággal rendelkeznek, ilyen például a kb. 8 ezer fős Halásztelek. Ezek a felduzzadt népességű települések a vizsgálat témája szempontjából irrelevánsokká váltak, így kiszűrésre kerültek az adatállományból.

A lehatárolt települések adatainak gyűjtésekor többféle lehetőség adódott. Az 1900 és 2011 között végig közigazgatási önálló joggal rendelkező falvak esetében nem okoz gondot az adatszerzés. Ellenben figyelembe kell venni, hogy a vizsgált települések körében olyanok is szerepelnek, amelyek 2011-re elvesztették közigazgatási önállóságukat. A települések becsatolását követően viszont a Központi Statisztikai Hivatal csak népszámlálási adatokat közöl (népességszám, lakásállomány), ennek következtében az összes településre vonatkozó adatot kizárólag a népszámlálási kötetek áttekintésével volt lehetséges összegyűjteni. A kutatáshoz szükséges adatokat az 1910 és 2011 közötti népszámlálások alapján kiadott Magyarország Helységnévtára kötetek települési szintű népszámlálási adatai adta. Ha a becsatolást követően egy település a nyilvántartásban egy másik település központi belterületként szerepel, ebben az esetben arra vonatkozólag nem áll rendelkezésünkre semmilyen adat, így azokat a továbbiakban nem vettem figyelembe. Ennek ellenére elképzelhető, hogy e települések között is találnánk törpefalut, de adatok hiányában ez nem vizsgálható. Az önálló községi jogukat elvesztő települések, ha egyéb belterületként, vagy külterületként léteznek tovább, akkor esetükben ismerünk népszámlálási adatot. További probléma merül fel a népességszámuk összegyűjtése kapcsán, hogy a valaha közigazgatásilag önálló törpefalvaknak gyakran léteztek külterületei, ezen egységek lakosságszámát a törpefalu becsatolását követően is figyelembe kellett venni az adatbázis összeállításakor. Az adatgyűjtés során a becsatoláskor érvényes közigazgatási beosztás vettem alapul.

A lakosságszámok gyűjtése során figyelembe vettem azokat a 2011-ben önálló településeket is, amelyek több település összevonásával jöttek létre. E településrészek esetében szintén található olyan egység, ami 250 fő alatti lakosságszámmal rendelkezik.

A fent leírt adatgyűjtés eredményeként 652 elem került a vizsgálatba. A teljes adatbázis minden település esetében 11 adatot (1910 és 2011 között) tartalmaz. A felmérésbe került törpefalvakra vonatkozóan népességszám-változást számoltam 4 meghatározott időintervallumra, mindezt a törpefalvak közötti népesedési differenciák megismerése érdekében tettem.

A népességszám-változási adatokra klaszteranalízist készítettem, hogy a változási trendek alapján csoportokban vizsgálhassam a hasonló törpefalvakat. Az így kialakult klaszterek földrajzi térben való elhelyezkedését tanulmányozva ismereteket szereztem helyzetükről és a koncentrált jelenlétükről. Az egyik

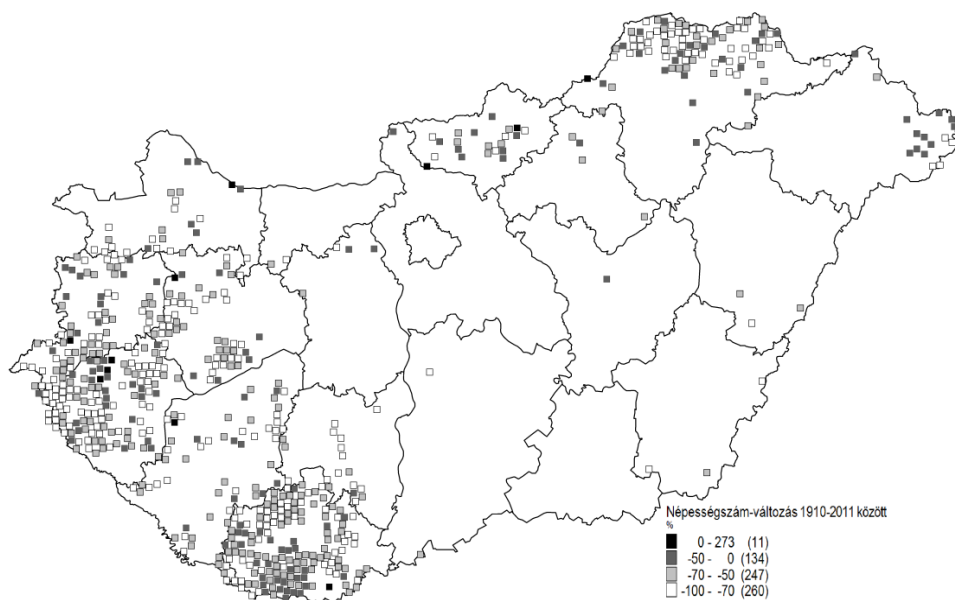
kutatási kérdésem megválaszolásaként elemeztem a közigazgatási önállóság elvesztésének fennállását, illetve időbeliségét és ezzel kapcsolatban összefüggéseket kerestem a megfigyelt törpefalvak népességszám-változási tendenciáival. A dolgozat során elnéptelenedő fogalmat használom azokra a településekre, ezek lakosság száma 1910 és 2011 között valamely időpontban 25 fő alá csökkent. A klaszterelemzéshez, a térképek, és a táblázatok elkészítéséhez IBM SPSS 20, Mapinfo 10.5 és Microsoft Excel 2010 programokat használtam.

3. NÉPESSÉGÜKET NÖVELŐ, ILLETVE MEGŐRZŐ KLASZTEREK ELEMZÉSE

A kutatás részletes eredményeinek bemutatását megelőzően szemléltetni kívánjuk az általam elemzésbe vont 652 település népességszám-változásának alakulását az eredmények megalapozásaként. 1900 és 2011 közötti időtávon a tanulmányozott törpefalvak népesedési mutatói igen eltérő irányú folyamatokat jeleznek (1. ábra). Van néhány település, amely nőtt a népessége, de a vizsgált törpefalvak döntő többsége fogyó tendenciát mutat. A csökkenő népességű települések többsége 50% körüli fogyást láttat, és kimondottan hangsúlyos a 70%-os és annál erősebb mértékű fogyású települések jelenléte is. Ezért az adatbázist érdemes a népességszám-változások alapján részletesebben is vizsgálni.

1. ábra: A vizsgált települések népességének változása 1910-2011 között

Figure 1. The population change in the involved settlements between 1910-2011

Forrás: népszámlálások alapján saját szerkesztés

A tanulmány módszertani fejezetében leírtak szerint az eredményeket a klaszter-analízis módszerével állítottuk elő, mely során a változók a népességszám-változások voltak négy időintervallumon (1910-1949, 1949-1970, 1970-1990, 1990-2011). A klaszteranalízis eredményeinek elemzésével megismerhetők a vizsgált települések népességszám-változási tendenciái, a hasonlóan viselkedő települések térbelisége és jellemzőit. Az első klasztercsoport egyedi népesedési tendenciát látat, ebbe a klaszterbe egyedül Vorhota település, Zalaegerszeg szuburbiája tartozik (1. táblázat). A kialakult 8 klasztercsoport között népességszám-változásukat tekintve ismerhetünk hasonlóságokat, ilyen például a 2. és 3., illetve a 4. és 8. klasztercsoportok. Említést érdemelnek továbbá a táblázat szürke háttérrel jelzett folyamatai, mely periódusokban a csökkenés mértékének következtében a 2., 3. és a 6. klaszterek települései a jelzett időszak idejére váltak az elnéptelenedés szempontjából leginkább fenyegetté.

1. Táblázat: A klaszterek népességszám-változásainak iránya és intenzitása

Table 1. The direction and intensity of population changes in the clusters

	1 (1 db)	2 (14 db)	3 (6 db)	4 (137 db)	5 (140 db)	6 (85 db)	7 (261 db)	8 (8 db)
1910-1949	▼	▼	▼	▲	0	▼	▼	▲▲
1949-1970	▲	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼
1970-1990	▲▲	▼▼	▼▼	▼	▼	▼▼	▼	▼
1990-2011	▲▲	▲	▲▲	▼	0	▼▼	▼	▼
Jelmagyarázat: ▲ Növekedés, ▲▲ Drasztikus növekedés, ▼ Fogyás, ▼▼ Drasztikus fogyás,								
Kihalás által fenyegetett								

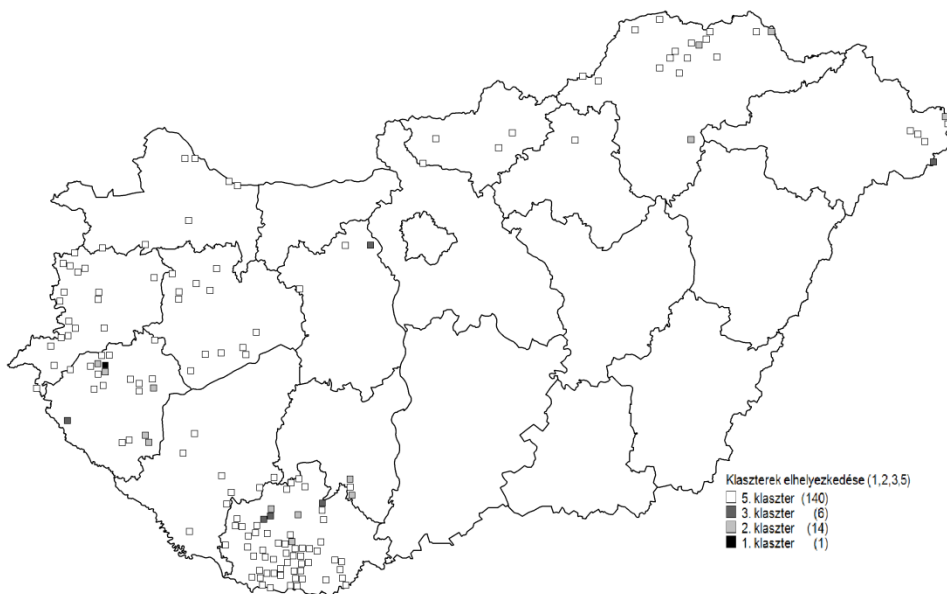
Forrás: népszámlálások alapján saját szerkesztés

Az elemzésbe került települések elhelyezkedése lényegében megegyezik az ország aprófalvas térségeivel, ezen belül Zala megyében mindegyik klasztercsoport települései jelen vannak. A 2. ábrán láthatóak azon klaszterek települései, amelyek 1990 és 2011 között hasonló folyamatokat produkáltak. Mindez elsősorban a jelölt 1-es, 2-es és 3-as klaszterekbe tartozó települések népességszámának növekedését, illetve stagnálását jelenti, ezek a törpefalvak elszórta megtalálhatóak Baranya, Tolna, Zala, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. A korábbiakban már említett 1-es klaszter változásai szuburbanizációs folyamatokra utalnak. A 2. és 3. klaszterek kis elemszámmal rendelkeznek, illetve egymáshoz hasonló népesedési trendekkel jellemezhetőek. Ezen túlmenően a megfigyelt első három időszakban folyamatosan egyre drasztikusabb mértékben fogynak az ide tartozó települések, majd 1990-től megváltozik a népesedés iránya és hasonló intenzitással növekszik a népességük. A 2-es és 3-as klaszterek települései között találunk olyan törpefalvakat, amelyek népessége a vizsgált száz év során 25 fő alá csökkent (ezeket elnéptelenedőnek tekintem), ilyen például a Baranya megyei Kán,

Gyűrűfű, Kisújbánya, Gorica, a tolnai Zsibrik és Lodomány, a szabolcsi Nagygéc és a zalai Gosztola. A példaként felsorolt törpefalvak közül egyedül Gosztola rendelkezik közigazgatási önállósággal, továbbá Gosztolán kívül Gyűrűfű és Zsibrik települések népessége 2011-re már újra meghaladta a 25 főt.

Szintén ezen a térképen került ábrázolásra az 5. klaszter, ez egy nagyobb elemszámot magában foglaló, a vizsgált időszakok során általában gyenge fogyást mutató, majd 1990 és 2011 között stagnáló népességgel jellemezhető településcsoport. E klaszter a földrajzi térben több területen megjelenik, elsősorban például Zala, Vas, Veszprém és BAZ megyében, továbbá az egyetlen nagyobb térbeli koncentráció az Ormánság területén helyezkedik el. A 140 elemből 23 település ma már közigazgatásilag nem önálló, illetve egyedül a Baranya megyei Püspökszentlászló népessége csökkent 2001-re 25 fő alá, ez a lakosságszám mára újra gyarapodik.

2. ábra: Az 1., 2., 3., 5. klasztercsoportok elhelyezkedése Magyarországon
 Figure 2. The position of cluster groups No. 1, 2, 3 and 5 in Hungary

Forrás: saját szerkesztés

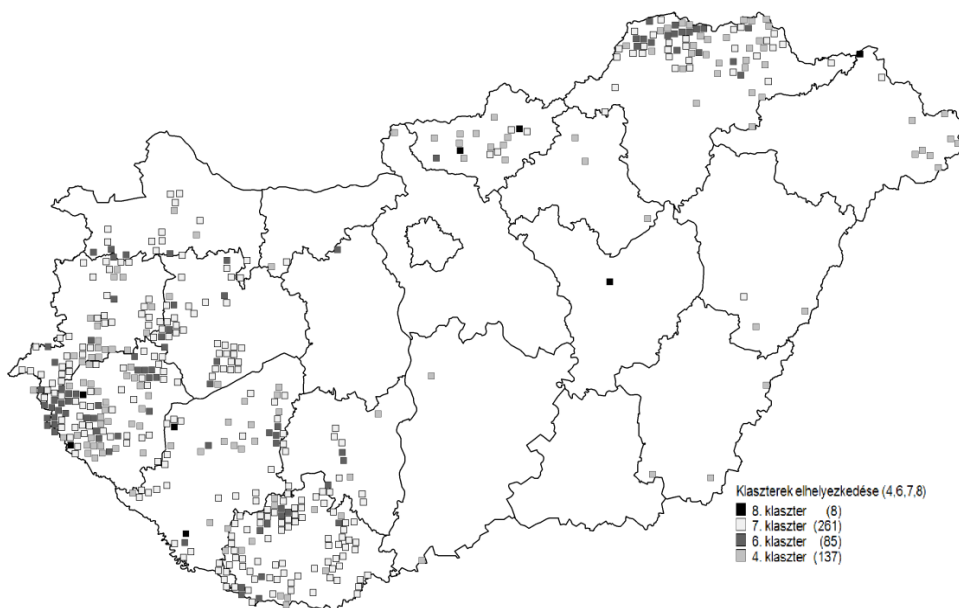
4. NAPJAINKBAN IS FOGYÓ NÉPESSÉGŰ KLASZTEREK ELEMZÉSE

A klaszteranalízis másik négy eleme az előzőektől eltérő népesedési folyamatokkal írható le (3. ábra). A 4-es, 6-os, 7-es és 8-as klaszterek alapvető ismertetőjegye, hogy az időpontok nagy részében népességfogyást mutatnak. Ez

alól kivételt képez az első időszakban a 4. és a 8. klaszter, e települések népességszáma ez idő alatt még nőtt, ezt követően egyenletesen negatív irányba fordult. E négy klaszter elhelyezkedését tekintve szintén a jellegzetesen aprófalvak által érintett területekkel egybehangzóan fellelhetőek.

A 6. klaszter az egyik leginkább elnéptelenedés szempontjából fenyegetett településcsoport, miszerint az ide tartozó 85 elemből 30 törpefalu népessége a vizsgált időszakban valamikor 25 fő alá csökkent. Az említett 30 településből 16 nem rendelkezik közigazgatásilag önállósággal. A 6. klaszterbe sorolt törpefalvak legtöbbször Zala megyében helyezkedik el (Bödeháza, Kerkakutas, Pusztaszentpéter, Zalasombatfa), szintén nagy számban találhatóak BAZ és Baranya megye területén (Égerszög, Gagyapáti, Percse, Teresztenye, Korpád, Mónosokor, Pusztakisfalva, Révfa). A klaszteranalízis eredményeként a legnagyobb elemszámmal rendelkező jellemzően közigazgatásilag önálló csoport a 7., a terjedelmes elemszámnak köszönhetően több kisebb térbeli koncentrációt is felfedezhetünk, ilyenek például a Mecsek több területe, Ormánság, Balatonfelvidék, Göcsej, Órség, illetve elszórtan Borsod-Abaúj-Zemplén megye néhány települése.

3. ábra: A 4., 6., 7., 8. klasztercsoportok elhelyezkedése Magyarországon
 Figure 3. The position of cluster groups No. 4, 6, 7 and 8 in Hungary

Forrás: saját szerkesztés

A 4. és a 8. településcsoportok között párhuzamot vonhatunk, ezek kis elemszámú klaszterek, demográfiájukat tekintve pedig egyértelműen az 1910 és 1949 közötti időtávon jelenik meg a hasonlóság. Ezen időszakban erőteljesen gyarapodnak az említett klaszterek falvai, majd az ezt követő évtizedekben közel azonos ütemben, egyenletesen fogynak. A 4. klaszter kisebb koncentrációját figyelhetjük meg a Göcsej területén, ezen túlmenően ez a klaszter is több aprófalvas megyében elszórtan jelenik meg, nagyobb számban BAZ, Zala, Nógrád, Vas, Somogy megyékben. A 8. klaszterben két-két törpefalut találhatók Zala, Somogy, Nógrád, és egy-egy Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megye területén.

5. TÖRPEFALVAK KÖZIGAZGATÁSI ÖNÁLLÓSÁG SZERINTI TÍPUSAI

A dolgozat másik fő vizsgálati pontja az elemzett törpefalvak típusokba sorolása közigazgatási önállóság alapján, illetve azok viselkedésének felmérése demográfiai szempontból. Tanulmányoztuk a közigazgatási önállóság kapcsolatát a népességszám-változással a lehatárolt típusokra vonatkozóan. A vizsgált elemeket 4 különböző típusba sorolhatók önállóság és a népesség 25 fő alá csökkenése alapján (*2. táblázat*). A meghatározott típusok esetében ugyanazokkal a módszerekkel történt a népességszám-változásuk osztályozása. Elterő mértékben ugyan, de mindegyik típus esetében 1910-től 1990-ig folyamatosan erősödik a népességfogyás mértéke, természetesen ez az elnéptelenedő típusoknál drasztikusabb. 1970 és 1990 között éri el az összes típus a fogyás mértékének csúcsát, ezt követően 1990 és 2011 között minden esetben mérséklődik a népességszám-fogyás intenzitása, nyilvánvalóan az egyes típusok között a változások mértékét illetően szintén találunk eltéréseket. A népességfogyás mérséklődése különösen jó értékeket mutat mindkét ma már közigazgatásilag nem önálló településcsoportnál. Az 1970-es évek során közigazgatási önállóságukat elvesztő települések a becsatolást követően drasztikus mértékben veszítették el népességüket, vizsgálataim szerint ezek legfőképpen Baranya megyei törpefalvakat érintettek. Gyűrűfű elnéptelenedését követően van ugyan néhány példa a megyében rohamosan fogyó települések közigazgatási becsatolására a megszűnés tényének elkendőzésére (Kisújbanya, Karácodfa, Korpád), de ez nem igaz minden település esetében. Szintén nagyobb számban Zala és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben találunk elnéptelenedő településeket, ezek esetében viszont nem mondható jellemzőnek a közigazgatási önállóság elvesztése a méret függvényében. Zala 11 elnéptelenedő törpefalujából hét, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a hét ilyen településből 6 önálló közigazgatásilag. Említésre méltó, hogy a „nem elnéptelenedő, nem önálló települések” - melyek népessége sosem csökkent 25 fő alá – esetében változó mértékben fogy a lakosságszám, de mindez nem drasztikus, és a változások nem köthetőek össze egyértelműen a becsatolással.

2. Táblázat: Az egyes településtípusok népességszám-változása a vizsgált időszakokban

Table 2. The population change of certain settlement types during the monitored periods

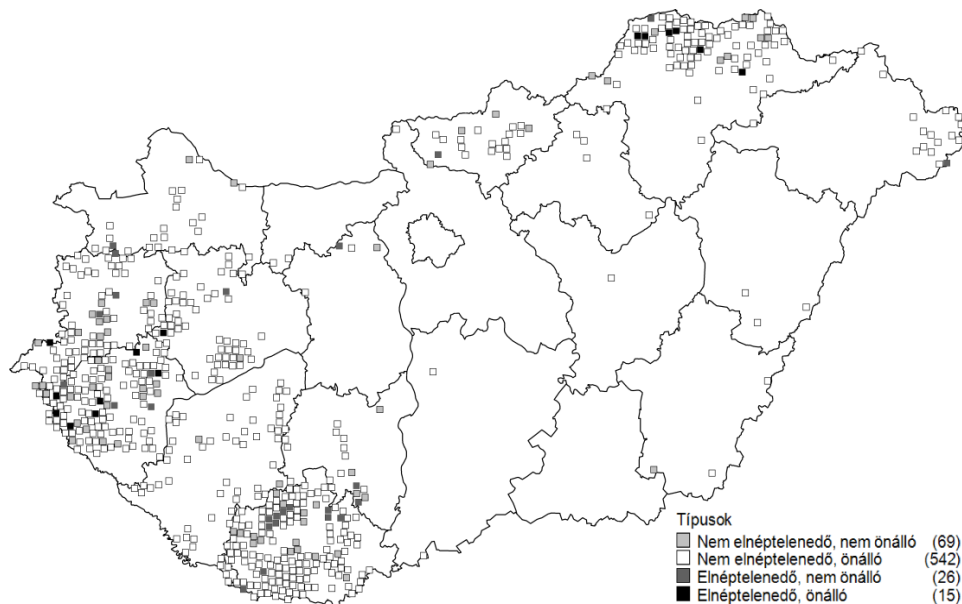
	1910-1949	1949-1970	1970-1990	1990-2011
Elnéptelenedő, önálló (15 db)	-11,4%	-40,2%	-63,9%	-48,2%
Elnéptelenedő, nem önálló (26 db)	-24,0%	-32,8%	-84,4%	-24,6%
Nem elnéptelenedő, önálló (542 db)	-1,1%	-25,6%	-36,7%	-23,9%
Nem elnéptelenedő, nem önálló (69 db)	-6,5%	-19,2%	-37,7%	-8,8%
Jelmagyarázat:			Legerősebb fogyás	Fogyás mérséklődése

Forrás: saját szerkesztés

A „elnéptelenedő” típusokat (valaha 25 főnél kevesebb lélekszámú települések) megfigyelve 1949-től találunk ilyen falvakat Magyarországon, ekkor egyedül Derenk lakossága nem érte el a 25 főt. Ezt követően a népszámlálások alapján folyamatosan nőtt az elnéptelenedő községek száma, 1970-ben 2, 1980-ban 12, 1990-ben 23, 2001-ben 29, 2011-ben 37 ilyen település létezett Magyarországon. Pozitív változás, hogy 2001-ben ezek közül már találunk egy, majd 2011-ben három olyan törpefalut, amelyek újra 25 fő fölötti népességgel rendelkeznek.

Ahogy a klasztercsoportoknál, úgy az egyes típusoknál is észrevehetőek az eltérések a területi jelenlétükben (4. ábra). A „nem elnéptelenedő, nem önálló” települések 69 eleme a térség fejlettségétől függetlenül jelen van a jellemzően aprófalvas térségek bármelyikében. A legtöbb elemből álló „nem elnéptelenedő, önálló” törpefalvak elhelyezkedése jól illeszkedik az aprófalvas vidékekhez, ezen belül említést érdemel az Ormánság, a Mecsek, a Balaton-felvidék, Zala és Vas megye, illetve az Aggteleki-karszt és a Cserehát települései. A „elnéptelenedő, nem önálló” törpefalvak megjelenése a Zselic területén koncentráltan figyelhető meg. További jelenlétük a Mecsekben, Vas és Zala megye néhány térségében jellemző. Ezen túlmenően elszórtan 1-1 törpefalut Nógrádban, Borsodban, Szabolcsban, Fejérben, Veszprémben, Győr-Moson-Sopronban és Tolna megyében találhatók. A „elnéptelenedő, önálló” típusból van a legkevesebb, ezek közül Zala és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék települései és 1-1 vasi és veszprémi törpefalut tartozik ide.

4. ábra: A vizsgált településtípusok elhelyezkedése Magyarországon
 Figure 4. The position of examined settlement types in Hungary

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEGZÉS

A hazai településföldrajz egyik meghatározó tárgyköre a törpefalvakban zajló folyamatok vizsgálata, mely az eddigiek során elsősorban e települések fejlődésének nehézségeire, a demográfiai változásaikra, illetve gazdasági és társadalmi problémáikra terjedt ki. Jelen dolgozatban a közigazgatásilag önálló településeken túl az 1900 óta valaha önálló, de sok esetben mára már egy másik községhez csatolt falvakkal is foglalkoztam. Ez a vizsgálati kör azért is lehet fontos, mert a korábbiakban ezeknek a településeknek kevésbé szentelt figyelmet a szakma, illetve elemzésünkkel számos új információt kaphatunk az őket érintő demográfiai és társadalmi folyamatokra egyaránt, jobban megismerve ezzel a vidék problémáit a települési szint alatt is.

Az elemzésbe került törpefalvak demográfiai változásainak tanulmányozásából levonható következtetés, hogy a népességszám-változás iránya nem mondható egyöntetűen negatívnak a 652 elemre vonatkozóan. Míg 1970 és 1990 között volt a legerősebb a népességszám fogyása, addig ez az érték 1990 és 2011 között már mérséklődni látszik, tehát a vizsgált elemek népességszám-változása kedvezőbb irányt vett az elmúlt két évtizedben.

A klaszteranalízis alapján 1990 óta gyakran előfordulnak újra növekvő népességű településcsoportok, ezen túlmenően pedig a fogyás mértékének erőssége általában lassuló és stagnáló tendenciát mutat, ezen irányokból kifejeződnek az egyes csoportok közötti eltérő népesedési trendek.

A vizsgált időszakokban az „elnéptelenedő, nem önálló” településtípus népességfogyása jelentősen javuló tendenciát mutat. Több esetben a csatolt településrész lakossága gyarapodik, annak ellenére, hogy az „anyatelepülés” népessége továbbra is csökken. Emellett szintén az utolsó két évtizedben a többi típus esetében is mérséklődik a fogyás. Továbbá a közigazgatásilag nem önálló településtípusok esetében beszélhetünk a legnagyobb mértékű javulásról a népességszám csökkenést illetően.

A közigazgatási önállóság elvesztésének tükrében pedig az mondható el, hogy nem feltétlenül az önállóság elvesztése okozza a drasztikus népességszám csökkenést. A klasztercsoportok térbeli elhelyezkedése alapján az aprófalvas térségekben egyaránt találunk fejlődő és egyre drasztikusabb fogyást mutató törpefalvakat az azokat körülvevő tágabb térség fejlettségétől függetlenül.

A fent leírtak szerint jól kirajzolódik az a tény, hogy a vizsgált települések nagyon eltérő fejlődési pályákat járnak be, így közel sem egyértelmű a drasztikus népességvesztés és a végső elnéptelenedés törvényszerű bekövetkezése. E népesedési trendek és pozitív irányú elmozdulások következtében elengedhetetlen a törpefalvak további tanulmányozása az eltérések, a javuló népesedési tendenciák okainak feltárása, megismerése.

A továbbiakban három kiválasztott mintaterületen kívánom felmérni az eltérő fejlődési utak okait, melyhez részletes lakásállomány és funkció katasztert, interjúkat, dokumentumelemzést, elérhetőség-vizsgálatot és további puha módszereket kívánok alkalmazni.

IRODALOM

- BAJMÓCY P. – BALOGH A.** (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. Földrajzi Értesítő 3-4. pp. 385-405.
- BAJMÓCY, P. – BALOGH, A.** (2012): Extreme small villages in Hungary and Transylvania – a comparative study. Geographica Timisiensis 136. 2. 2.
- BAJMÓCY P. – BALOGH A.** (2014): Kihalás szélére sodródott falvak Magyarországon. Településföldrajzi Tanulmányok, III. évf. 2. sz. Szombathely, pp. 3-12.
- BAJMÓCY P. – BOROS L.** (2005): Az aprófalvak népesedése 1949-től napjainkig. In: Csapó T. – Kocsis Zs. – Lenner T. (szerk.): A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után. I. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely. pp. 61-79.

- BAJMÓCY P. – JÓZSA K. – PÓCSI G.** (2007): Szélsőséges aprófalvak. Aprófalvak a településlisták végein néhány társadalmi-gazdasági mutató alapján. In. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. III. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely. pp 83-101.
- BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. – VASÁRUS G.** (2014): A közigazgatásilag önálló települések számának változása és a változások tipizálása Magyarországon. Településföldrajzi Tanulmányok III. évf. 1. sz. Szombathely, pp. 36-49.
- BALOGH A.** (2006): Az aprófalvasodás folyamatának főbb jellemzői Magyarországon. Földrajzi Közlemények 130. (54.) 1-2. pp. 67-79.
- BALOGH A.** (2008): Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely. 105 p.
- BALOGH A.** (2014): A hazai aprófalvasodás új irányai. Földrajzi Közlemények 138. 2. pp. 134-149.
- BALOGH A.** (2015): Aprófalvak és majorok: településföldrajzi hasonlóságok és különbségek. In. Településföldrajzi Tanulmányok, IV. évf. 2. sz. Szombathely, pp. 24-43.
- BELUSZKY P.** (1984): A kistalvokról – településtudományi megközelítésben. In. Sükösd F. szerk.: Az aprófalvak közléte és ifjúsága. Kisz Baranya megyei Bizottsága, Pécs. pp. 72-91.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T.** (1982): Magyarország falutípusai. MTA Földrajzi Kutató Intézet, Budapest. 167 p.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T.** (2007): Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 459 p.
- ENYEDI GY.** (1980): Falvaink sorsa. Magvető kiadó, Budapest. 183 p.
- ENYEDI GY.** (1984): Az aprófalvak szerepe a társadalmi munkamegosztásban. In. Sükösd F. (szerk.): Az aprófalvak közléte és ifjúsága. KISZ Baranya megyei Bizottsága, Pécs. pp. 16-22.
- ERDEI F.** (1940): Magyar falu. Athenaeum, Budapest. 238 p.
- G. FEKETE É.** (2004): Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben: Van-e esély a megmaradásra? In. Pritz P. (szerk.): A tudomány a gyakorlat szolgálatában: a foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei. MTA, Budapest. pp. 55-85.
- G. FEKETE É.** (2009): Aprófalvak és szegénység. Romakutató Központ, Miskolc. pp. 1-9.
- GÁSPÁR G.** (2006): Az aprófalvak helyzete Baranyában egy kistérség példáján. In. Szekeres B. (szerk.): Magyarteleki szociális földprogram a falukutatás tükrében. Magyarteleki Önkormányzat, Magyartelek. pp. 21-32.

- IGNITS GY. – KAPITÁNY B.** (2007): „Elnéptelenedett” települések Baranyában. Területi Statisztika. 2. pp. 135-150.
- JÓZSA K.** (2014): A magyarországi aprófalvak sikerességi tényezőinek vizsgálata. Doktori értekezés. Szeged. 167 p.
- KISS J. P.** (2008): Az aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In. Váradi M. szerk.: Kistelepülések lépéskényszerben. MTA Regionális Kutatások Központja, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. pp. 29–69.
- KOVÁCS T.** (2004): Aprófalvainkról – illúziók nélkül. Területi Statisztika. 2. pp. 125-136.
- KÖRMENDI K. – KULCSÁR V.** (1976): A falvak továbbfejlődésének irányai és problémái. In. Kulcsár V. szerk.: A változó falu. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 320-334.
- KŐSZEGFALVI GY. – LOYDL T.** (2001): Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 196 p.
- KULCSÁR V.** (szerk.) (1976): A változó falu. Gondolat Kiadó, Budapest. 340 p.
- MOHOS M.** (1996): Az 500 főnél kisebb népességű falvak szociálgeográfiai vizsgálata. In. Vuics T. szerk.: Válogatott tanulmányok Magyarország társadalomföldrajzából. Egyetemi jegyzet, Pécs. pp. 15-42.